

Галина Швецова-Водка,

к.пед.н., доцент, в.о. проф. кафедри бібліографознавства
Рівненського державного інституту культури

Про обсяг поняття «книга» в документознавстві

З розвитком документознавства і введенням у терміносистему бібліотекознавства та бібліографознавства поняття «документ» постає питання про те, чи потрібно залишати в ужитку термін «книга», і якщо так, то з яким значенням, з яким обсягом поняття?

Найпростішим здається таке рішення: термін «книга» закріплюється за одним із видів документів - друкованими виданнями. Таке рішення прийняте в міжнародних угодах, що стосуються статистичного обліку видань, де книгою вважається «неперіодичне видання обсягом не менше 49 сторінок (не рахуючи обкладинки)» [1]. Дещо інакше окреслено цей термін в українському державному стандарті ДСТУ 3017-95: «книжкове видання обсягом понад 48 сторінок» [2]. При цьому «книжкове видання» визначається як «видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату в обкла-

динці чи оправі» [3]. Тут акцентується на матеріальній формі документу-видання, а про його періодичність нічого не говориться. Отже, будь-яке - неперіодичне, періодичне, продовжуване - друковане видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів, обсягом понад 48 сторінок (незалежно від формату видання) може вважатися книгою згідно з ДСТУ 3017-95.

Цей приклад показує, як складно буває визначитися щодо конкретних ознак документа, котрий можна вважати книгою. Річ у тім, що існує багатовікова традиція книгознавства, що розглядало книгу як головний об'єкт своїх наукових досліджень. Йшлося не про якийсь окремий вид документа, обмежений суто формальними ознаками. Книга як головна категорія книгознавства завжди привертала увагу науковців. Існує багато її визначень в такому розумінні. В них, здебільшого, йдеться про різні характеристики книги як явища: її зміст, тобто ідеальний бік, або функції в суспільстві; її матеріальну форму (вид матеріалу, з якого вона виготовляється; її конструкція), особливості знакової

системи, якою передається зміст і яка втілюється в матеріальну форму книги. При цьому характеристика її змісту та функцій, як правило, дає змогу зарахувати до обсягу поняття «книга» найрізноманітніші явища, зокрема різні види документів за ознаками матеріальної форми та особливостей знакової системи передачі інформації. І навпаки, обмеження в знаковій чи в матеріальній формі істотно звужують обсяг поняття «книга», що не завжди відповідає історичному підходу до цього явища.

Розглянемо, наприклад, визначення «книги» в підручнику з документознавства Н.Кушнарєнко: «Неперіодичний текстовий документ, у якому для обміну семантичною інформацією використовується сукупність словесних знаків та графічних зображень (шрифтів), що відтворюються на аркушевому паперовому матеріалі поліграфічним способом» [4]. За цим визначенням до книг належать тільки друковані видання, неперіодичні, в яких інформація передається вербальним писемним способом. Отже, образотворчі альбоми чи листівки, карто-

графічні атласи й аркушева продукція, ноти та інші подібні видання з обсягу поняття «книга» вилучаються. Разом з тим ознака обсягу видання не використовується для обмеження поняття «книга», і тому до «книг» тут належать і аркушівки (обсягом від 1 до 4 стор.), і брошури (від 5 до 48 стор.), і аркушеві видання (текстові плакати, буклети тощо). Таке визначення суперечить, з одного боку, міжнародній статистичній практиці, а з іншого - книгознавчим визначенням свого об'єкта. Чи доречно вводити таке обмеження, що потребує особливого обґрунтування?

На наш погляд, у документознавстві повинні залишитись, як мінімум, два дуже різні за обсягом значення поняття «книга». Перше - те, що затверджене для потреб статистики друку (воно згадувалося вище). Друге - те, що відповідає значенню головної категорії книгознавства. Безумовно, останнє значення ще не має однозначного, усталеного і прийнятого всіма визначення, а також беззаперечних обмежень щодо матеріальної форми та знакової системи передавання інформації. Але воно має доволі чітке функціональне визначення, пов'язане із системним комунікаційно-інформаційним підходом до аналізу місця книги в документальній комунікації.

Згідно з таким підходом «книга» - це абстрактна категорія, яка відображає сутність певного явища, і тому її не можна уявити собі як конкретний предмет чи сукупність предметів. «Книга - це абстракція, яку не можна побачити», - стверджує один із відомих дослідників теорії книгознавства С.П.Омілянчук [5]. Певну конкретизацію цієї категорії пропонує І.Г.Моргенштерн: «Книга - розмножений документ, призначений і підготовлений для передачі абстрактному читачеві загального (спільного) знання у доступній його сприйманню знаковій формі» [6]. З такою кваліфікацією повністю по-

годжується і запропоноване нами визначення книги з погляду її місця в документальній комунікації: книга - документ опублікований, виданий або депонований, що надається в суспільне користування через книжкову торгівлю та бібліотеки [7]. Тут у визначенні не дається повної характеристики всіх суттєвих рис книги, але вони легко виводяться із сутнісних рис документа взагалі та особливостей книги, викликаних її особливим місцем у документальній комунікації.

Як і будь-який документ, книга має головну сутнісну функцію - соціально-комунікаційно-інформаційну і підпорядковані їй функції: фіксування та зберігання інформації, пізнавальну, культурну, меморіальну, управління, свідчення. Книга володіє й усіма властивостями документа взагалі: знаковістю, семантичністю; здатністю відображати (втілювати) розумову діяльність людини й суспільну свідомість взагалі, а також відображати об'єктивну реальність; дискретністю і безперервністю; здатністю зберігати як зміст, так і матеріальну форму книги при її «користуванні»; відповідністю формулі характеристики комунікаційного повідомлення («хто, що, кому, з яким ефектом повідомляє»); діяльнісним характером (книга, як і будь-який документ, є результатом діяльності її творців, і свідчить про цю діяльність). Усі перелічені функції та властивості притаманні кожному документу, тому немає потреби згадувати їх при визначенні книги, якщо ми визнаємо, що книга - це документ.

Відмітні риси книги зумовлені саме її місцем у соціальному комунікаційно-інформаційному процесі. Книга - це документ похідний, що створюється як підсумок діяльності першого комунікаційного посередника (між автором документа і споживачем інформації) - книговидавничої або редакційно-видавничої справи - і потрапляє до споживача інформації завдяки діяльності дру-

гого комунікаційного посередника: системи книгорозповсюдження та книговикористання (книжкової торгівлі, бібліотечної справи). У зв'язку з цим особливим місцем у системі комунікації книга набуває деяких специфічних рис, функцій та властивостей.

Насамперед, категорія «книги» охоплює всі (будь-які) видання, бо саме вони являють собою документи похідні, призначені для широкого (не обмеженого наперед) розповсюдження інформації. Крім того, категорія «книги» в такому розумінні дозволяє включити в обсяг цього поняття і депоновані документи, які не зовсім точно традиційно називають неопублікованими. Отже, поняття «книга» (як об'єкт книгознавства) не може бути меншим за обсягом, ніж поняття «видання»; навпаки, видання являють собою в такому розумінні частину «книг».

У порівнянні з документом взагалі книга набуває таких нових функцій: широкого (ретіального) розповсюдження інформації; перетворення суспільної свідомості або посиленого впливу на неї, у зв'язку з чим значно активізуються пізнавальна, культурна й управлінська функції, притаманні будь-якому документу, а також етична підфункція; товарної функції (призначеність для продажу). Особливими властивостями книги, викликаними її особливим місцем у соціальному комунікаційно-інформаційному процесі, є: конкретно-історичний характер книги; її доступність з погляду матеріальної форми (головним чином, це здатність легко переміщатися в просторі, портативність), активне включення в духовне та матеріальне виробництво (у розповсюдження наукового знання, освіти, розвиток мистецтва слова, культурно-просвітницьку діяльність й інші сфери життєдіяльності суспільства). Проти такої функціональної характеристики книги в принципі немає заперечень. Інша річ - коли

доводиться визначати знакову і відповідну матеріальну форму книги. Традиційно книгу вважають способом відтворення і втілення у форму видання писемного документа [8]. Розбіжності виникають з погляду того, як розуміти «писемний документ»: тільки як вербальний чи як такий, що охоплює всі твори, фіксовані графічними знаками (писемні, образотворчі, нотні, картографічні тощо). У теоретичному плані ці розбіжності поки що не вдалося подолати, хоча в історичних дослідженнях і в практиці книжкової справи книга, як правило, не відмежується від образотворчих, нотних, картографічних видань.

З погляду матеріальної форми в цьому разі до книги належать усі друковані видання, а також рукописні книги на будь-якому матеріалі та депоновані документи, що виконуються, як правило, на паперових аркушах.

Сучасні дослідники дедалі частіше звертають увагу на те, що матеріальна й знакова форми книги з перебігом часу повинні змінюватися. Книга у вигляді паперового аркушевого документа - це лише традиційна форма, хоча в наш час вона переважає. До нових, нетрадиційних форм книги відносять аудіальні та аудіовізуальні видання, візуально-проекційні (екранні) форми й електронні видання. На думку відомого дослідника типології книги О.А.Гречихіна, книга - це «універсальна знакова система», яка є об'єктивною умовою формування та існування суспільної свідомості, незалежно від змін у культурно-історичному розвитку знакових систем [9]. Звичайно, ця точка зору залишається дискусійною, але все ж таки вона заслуговує на увагу. Неможливо однозначно стверджувати, що до книги належать лише паперові аркушеві блочні документи, що передають інформацію тільки графічними знаками.

Існує ще один, доволі розповсюджений, підхід до розуміння об-

сягу поняття «книга»: коли до книг відносять всі неперіодичні видання, на протигагу періодичним (журналам, газетам тощо). Певний сенс у такому розумінні є, бо існує потреба в короткому термінологічному позначенні всього обсягу неперіодичних видань. Але з теоретичного погляду суттєвих функціональних відмінностей між неперіодичними й періодичними (точніше - серіальними, тобто періодичними, і продовжуваними) виданнями нема. Окремі твори можуть надійти до читача як у формі неперіодичного, так і у формі серіального видання. Разом з тим існують відмінності в цільовому призначенні окремих видів видань (наприклад, монографії або журналу, газети), які впливають на зміст і форму подачі матеріалів. Це дозволяє розглядати періодичні та продовжувані видання як різновид книги в широкому розумінні (як категорії, що відображає об'єкт книгознавства).

Існування різноманітних підходів до визначення поняття «книга» примушує звернути на них увагу і в документознавстві. *Неможливо однозначно обрати якесь одне тлумачення, і тому навчальний курс документознавства повинен знайомити з різними підходами до визначення обсягу поняття «книга».*

1. Низовий М.А. Основи статистики друку: Навч. посібник для студентів вузів культури України / Харків. держ. ін-т культури. - Х., 1993. - С.105.
2. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення. - Чинний від 1996-01-01. - К., 1995. - С.10.
3. Там само. - С. 8.
4. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: Учеб. для студентов ин-тов культуры / Харьков. гос. ин-т культуры. - Харьков, 1997. - С. 191.
5. Омелянчук С.П. Теория книговедения в свете системно-информационного подхода // Восьмая науч. конф. по пробл. книговедения «Книга и кн. дело на рубеже тысячелетий»: Тез. докл. / Рос. акад. наук и др. - М., 1996. - С.25.

6. Моргенштерн И.Г. Книга как носитель общего знания // Там же. - С.24.
7. Швецова-Водка Г.Н. Функциональная сущность и свойства книги // Книга: Исслед. и материалы. - М., 1995. - Сб. 71. - С. 69-96.
8. Див., напр.: Беловицкая А.А. Мирозренческие основания книговедения // Восьмая науч. конф. по пробл. книговедения «Книга и кн. дело на рубеже тысячелетий»: Тез. докл. - С.10.
9. Гречихин А.А. Объект и предмет книговедения: (Опыт современной интерпретации) // Там же. - С. 15.